

Ануштегиний Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231) нафакат Хоразм, балки Дашти Кипчокнинг жануби, Шаркий Туркистон, Ўрта Осиё, Якин ва Ўрта Шарк давлатларини бирлаштирган буюк салтанат бўлган.

Хоразмшоҳ Такиш кипчоклар билан иттифокка кириб, уларни ўзига огдириш ниятида кипчок хони Жонкишининг кизи Туркон Хотунга уйланади. Баёт уругидан бўлган Туркон Хотун Хоразмга турк кабилалари (уранийлар, карлуклар, угроклар, халаж кабилалари)ни олиб келади ва уларнинг кудратли хомийсига айланади.

Хижрий 596 йил 20 шаввол (1200 йил 3 август)да Гурганж аҳолиси, давлат аъёнлари ва амирлари иштирокида Хоразмшоҳлар давлати тахтига Такиш ва Туркон Хотун ўгли Кутбиддин Мухаммад ўтирди ва у отасининг Алоуддин лакабини қабул қилди. Кейинрок эса Санжар иккинчи номини олди.

Ан-Насавий Туркон Хотун хақида қуйидагича тавсиф қолдирган: «Юқорида айтиб ўтилган Туркон Хотун Байавут тоифасидан бўлиб, йемак уругининг шохобчасидандир. Қачонки, унинг мавқеи мустаҳкамлангандан сўнг «Худованди Жаҳон», яъни бутун дунё ҳукмдори лакабини олган эди. У туркий ҳукмдорлардан Жонкишининг кизи бўлиб, Эл-Арслоннинг ўгли Такиш унга уйланади. Такиш ўлгандан сўнг давлат тепасига келган ўгли Алоуддин Мухаммад Хоразмшоҳ даврида онаси Туркон Хотуннинг обриси қўтарилиб, давлат ишларини ҳам бошқарган».

Хатто Хоразмшоҳ Мухаммад мастлигида онаси Туркон Хотуннинг хиёрати туфайли шайх Нажмиддин Кубронинг шогирди шайх Мажидиддин Бағдодийни қатл қилиш хақида фармон ҳам беради. Бағдодийнинг қатл қилдирилиши дин уламоларини Мухаммаддан ихлосини қайтарган эди. Туркон Хотуннинг бундай нодонлиги Хоразмшоҳлар давлатига сонсиз қулфатлар қелтирди.

Насавийнинг гувоҳлик беришича, маккор Туркон Хотун ўғлига шу даража ўз таъсирини ўтказганки, натижада Хоразмшоҳ Мухаммад мамлакат ичкарасидагина эмас, балки халқаро майдонда ҳам Хоразмнинг ягона ҳукмдори сифатидаги ролини бой берди. Бундан ташқари, қатта қудратга эга бўлган саркардаларининг қўпчилиги кипчоклардан бўлгани боис, ҳукмдор онасига ён беришга мажбур эди.

Ан-Насавий бундай ёзади: «Агар маликадан ва султондан бир иш хақида иккита

кўрсатма келса, у холда уларнинг санасига қарар эдилар ва барча мамлакатларда кейинги санага амал қилардилар...»

Туркон Хотун «Жахон ҳокими» лақабига ҳам эга эди, унинг фармонларидаги шахсий муҳри — тугрисида: «Исмаат уд-дунё вад-дин Улуғ Туркон малика нисо ал-олабийн» (Дунё ва унинг покдомони, Улуғ Туркон, олам аёлларининг маликаси) деб битилган эди. У «Иътасамту биллаҳи» («Ҳақат Аллоҳдан ҳимоя қутаман») дейилган сўзларни бош шior қилиб олган. У ўз шiorини ўғли шiorининг ёнига қўяр эди.

Хоразмшоҳлар давлатида мўғуллар босқини арафасида бир мамлакатда иккита пайтахт — Гурганж ва Самарқанд, иккита ҳукмдор — Туркон Хотун ва Хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммад бор эди.

Гурганж шаҳрида Туркон Хотуннинг қариндошларидан султоннинг туркий қўшинига тегишли нуфузли аъёнларгина (бошлик ўрнида) эдилар, жумладан, Хумор Ағу — ҳожиб сипохсолор (лашқарбоши), Буқа Пахлавон, Али Маргини ва бошқалар.

Хоразмшоҳ 1216 йилда онасининг шайҳини қатл қилдирганди. Она-ўғил рақобати давлатни ич-ичидан нуратмоқда эди. Султоннинг халифа номини хутбада зикр этмаслик тўғрисидаги фармонига ҳақат Марв, Балх, Бухоро ва Сарахсда амал қилинар, Самарқанд, Хирот ва Хоразмда эса аксинча эди. Маҳаллий анъаналарнинг қучли эканлиги, Туркон Хотуннинг ва унинг таъсири остидаги хонлар ва уламоларнинг Султон Муҳаммад ҳукмронлиги даврида давлатчиликда ўзига ҳос икки ҳокимиятчиликнинг юзага келишида салжукийларнинг бош вазири машҳур Низомул-мулк (1018-1092) ишора этганидек, «Қақонқи подшоҳлик иши аёллар ва гўдақлар қўлига ўтса, билгинки, подшоҳлик ўша хонадонни тарқ этгай».

Хуллас, амирлар, ҳарбийлар иложи борича ўз мавқеларини қандай бўлмасин мустаҳкамлаб боришга ҳаракат қилганлар.

Хоразм пойтахтини қамал этган Чингизхон лаш-қарлари турли найранглар билан шoҳнинг онаси Туркон Хотунни таслим бўлишини талаб қилишган. Урганждаги қўшин ва аҳолиси мудоффа қучига эга бўлса-да, Туркон Хотун Ватанни душманга. ташлаб қочган ўғли Муҳаммаддан кейин ваҳимага тушади.

Самарқанд таслим бўлгандан сўнг, Чингизхон Хоразмшоҳнинг қўшин тўплаб, қаршилиқ кўрсатишига йўл бермаслик ва ўзини қўлга тушириш мақсадида, сарқардалари Жебе нўён ва Субадей нўённи тахминан 20 минглик қўшин билан Султон кетидан жўнатди. Мўғулларнинг таъқибига учраган Хоразмшоҳ Хуросон ва Эрон орқали ўтиб Қаспий денгазидаги ороллардан бирига келиб қолади. Бор-будидан мосуво бўлиб, ғам-алам остида оғир қасалликка қалинган Султон Алоуддин онаси Туркон Хотуннинг мўғулларга асир тушганини эшитиб валиаҳд тайинлаш борасида бурунги фармонини бекор қилиб, Жалолиддинни тахт вориси деб эълон қилган эди.

1220 йили Хоразм мўғуллар томонидан истило қилинғач, Султон Алоуддин Ҳазар денгизидаги Абискин оролларида бирига қочишга мажбур бўлди. Шoҳ хотинлари ва фарзандлари ҳазинадаги бойлиқлар ва бошқа қимматбаҳо буюмларини олиб шаҳарни тарқ этади. Бераҳм малика эса шаҳарда қолган барча султонлар, ҳокимлар ва уларнинг ўғилларини, жами 26 кишини қатл қилдирган, яъни Амударёга қўқтирган. Бундай шармандалиқ Туркон Хотундан қўп тарафдорларини юз ўғиртирган. У ҳақат ўз хизматқорлари, вазир Муҳаммад Солих ҳамда йўл кўрсатувчи Умархон ҳамроҳлигида қочиб кетган.

Ношукр малика Илол шаҳри Мозандаронга етғач, йўлбошловчини ҳам қатл қилдиради. Чингиз лашқарлари Туркон Хотун изидан бориб, Илол шаҳрини қамал қилиб, қўп ўтмай

уни ҳам босиб олади. Малика Хоразмшоҳнинг бутун харами, болалари билан асирга тушади. Мўғуллар шох болаларини ўлдириб, ҳарам аёлларини хотин килиб оладилар, Туркон Хотун эса Чингизхон қароргоҳига жўнатилади. Туркон Хотуннинг асирликдаги аҳволи жуда аянчли эди, у Чингизхоннинг дастурхонида қолган саркити билан овқатланарди. Бир пайтлар ҳар қандай фармойиши дарҳол бажарилган маликаи жаҳон Туркон Хотун 1233 йили ҳору зорликда вафот этади.

Севара САБУРОВА